

4. Линюк Л. Моє друге я (До виходу «Щоденника» О. Ф. Кістяківського) / Л. Линюк. – // Сіверян. літопис. – 1998. – № 2. – С. 68–73.

5. Ковальчук О. М. Історико-соціологічна теорія права у працях О. Ф. Кістяківського // Матеріали науково-теоретичної конференції «Історія розвитку правової думки у Київському університеті у рамках святкування 165-ої річниці Київського університету імені Тараса Шевченка» // Вісник Київського університету. Юридичні науки. – К. – 2000. – № 39. – С. 23–29.

6. Ковальчук О. М. Викладання теорії права в перші роки заснування Київського університету / О. М. Ковальчук // Вісник Київського університету. Юридичні науки. – 1990. – № 31. – С. 79–81.

Шляхов Олексій Борисович

доктор історичних наук, професор,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

**ДМИТРО МИКОЛАЙОВИЧ МАРТИНОВ:
ШТРИХИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ
КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ГУБЕРНАТОРА
КІНЦЯ ХІХ ст.**

Історичні події – це, перш за все, історія людей, їх повсякдення, стереотипів поглядів і поведінки в різних умовах та обставинах. Це стосується і постатей відомих державних та громадських діячів, які діяли в українських землях Російської імперії в дореволюційний період. Однак в історичній літературі щодо цього існують численні лакуни. Зокрема, в історіографії вкрай слабо вивчено життя та діяльність катеринославського губернатора Д. М. Мартинова (1893–1897 рр.). Лише коротко згаданого питання торкалися у своїх студіях українські історики В. М. Заруба, О. М. Ігнатуша та І. О. Кочергін [1; 2; 3]. Тож спробуємо хоча б частково заповнити цю прогалину, висвітлити основні напрями політики, яку проводив Д. М. Мартинов на

посаді губернатора Катеринославщини та ті заходи, які вживалися ним для підтримання соціальної стабільності в регіоні.

Дмитро Миколайович Мартинов народився в 1850 р. Походив він із родини спадкових дворян Київської губернії. Після закінчення гімназії поступив на юридичний факультет Московського університету. Успішно завершивши навчання, отримав ступінь кандидата прав [1, с. 309]. Згодом склав іспит на офіцерський чин у 2-му Костянтинівському військовому училищі у Петербурзі. У 1870 р. в якості унтер-офіцера Д. М. Мартинов вступив на службу в лейб-гвардії Преображенський полк, а в 1871 р. отримав чин прапорщика. У 1875 р. став слухачем Воєнно-юридичної академії, яку закінчив наступного року по I розряду. У 1876 р. Д. М. Мартинов був призначений ротним командиром.

З початком російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Д. М. Мартинов був прикомандирований до 46-го Дніпровського піхотного полку і вирушив з ним на театр бойових дій на Балкани. Його частина входила до складу Рушукського загону і брала участь у багатьох зіткненнях з супротивником. Зрештою за бойові заслуги під час війни Д. М. Мартинов був нагороджений орденом Св. Станіслава 2-го ступеня з мечами та орденом Св. Анни 3-го ступеня з мечами та бантом [4]. Крім того, у цей час він отримав чин капітана. Повернувшись до Петербургу, Д. М. Мартинов у 1882 р. був призначений командиром роти Його Величності л-гв. Преображенського полку, а в 1887 р., як фаховий юрист, став головою полкового суду. Загалом він прослужив у гвардійській піхоті 17 років.

У 1888 р. вийшов у відставку в чині полковника і поступив на службу в Міністерство внутрішніх справ із призначенням Могільовським віце-губернатором [4]. У 1893 р. Д. М. Мартинов отримав чин дійсного статського радника та 30 серпня був призначений Могільовським губернатором. Утім на цій посаді він перебував дуже короткий час. Адже наприкінці 1893 р. подав у відставку катеринославський губернатор В. Шліппе і цар Олександр III вирішив призначити новим керівником Катеринославщини саме Д. М. Мартинова. Отже, 23 грудня 1893 р. він очолив Катеринославську губернію.

Перш за все зазначимо, що Д. М. Мартинов за своїми політичними переконаннями, без сумніву, був консерватором і відверто підтримував необхідність активного запровадження в губернії тих контрреформ (земської, міської, судової), які були проведені за правління Олександра III. Так, він беззастережно схвалював обмеження повноважень органів місцевого самоврядування – земств та дум. Не випадково у своєму звіті цареві в 1894 р. Д. М. Мартинов із задоволенням зазначав, що зараз «зникло колишнє безконтрольне панування міських установ» [5]. Своєю чергою, характеризуючи діяльність нових судових установ у повітах та волостях губернії, він підкреслював важливість здійснення судочинства на місцях саме представниками дворянства, земськими начальниками, наголошуючи, що їх суд є «швидким, правим, зрозумілим селянам». При здійсненні судочинства у судженнях земських дільничних начальників, зазначав він, «життєва правда переважає над процесуальною; рішення їх не заповнені нумерацією статей законів..., але суд земського начальника є судом доступним населенню, близьким до нього» [5].

Водночас у своєму звіті у Петербург у 1894 р. Д. М. Мартинов із непокоєнням звертав увагу імператора на суттєве скорочення дворянського землеволодіння в регіоні, зокрема на те, що більшість дворян-землевласників губернії віддало свої землі (більше як 700 тис. дес.) в оренду німецьким колоністам або місцевим селянам. Результатом цього, вважав губернатор, могло стати цілковите відчуження дворянських земель, що було «лише питанням часу». Причину вищезгаданого явища Д. М. Мартинов вбачав у підвищенні як продажної, так і орендної платні на землю. Також губернатор вказував на нестачу вільних робочих рук в губернії, що своєю чергою значно ускладнювало становище місцевих поміщиків. При цьому Д. М. Мартинов повідомляв, що «нерідко робітники, які наймалися переважно за усною угодою, залишають своїх господарів, від яких отримали задаток, та переходять до інших, спокушаючись більш високою платнею», а в підсумку землевласники зазнавали значних втрат [5, с. 4–5]. Зрештою, на думку Д. М. Мартинова, все це

вимагало нагального законодавчого врегулювання, оперативної реакції з боку відповідних державних структур.

Привертали увагу губернатора і міжнаціональні відносини в підвідомчій йому губернії, адже населення Катеринославщини було багатоетнічним за своїм складом. Зокрема, достатньо чисельною національною групою регіону були німці. При цьому Д. М. Мартинов у своїх звітах відзначав той факт, що «вже декілька років як встановився в суспільстві та в друці погляд безумовно ворожий німецьким поселенцям... Цей погляд, – підкреслював він в 1894 р., – ґрунтується головним чином на повідомленнях, в більшості випадків тенденційних та упереджених..., нагадує в сутності своїй травлю, і лише сіє недовіру і озлобленість між народностями» [5]. З іншого боку, Д. М. Мартинова турбувала замкнутість німецьких громад, їх недостатня інтеграція до російського суспільства. Зрештою влітку 1895 р. Д. М. Мартинов здійснив ревізію німецьким поселенням, які існували на території губернії. За її підсумками, у серпні 1895 р., начальник губернії відправив листа маршалку дворянства Олександрівського повіту графу І. В. Канкріну, в якому вказував на необхідність матеріального забезпечення праці російських учителів в училищах, які діяли в німецьких поселеннях. Адже, як зазначав у своєму листі губернатор, «оглядаючи губернію я не міг не звернути увагу на сумне явище – відчуження німецьких поселенців від усього російського. Не кажучи вже про те, що ці поселенці, які є підданими Росії, мешкаючи тут десятки років, не знають російської мови..., вони навіть у влаштованих ними... школах мають вчителів виключно майже німців, які вельми погано володіють російською мовою, і відповідно, які викладають всі навчальні предмети німецькою мовою». Тож за сприяння місцевої влади та дирекції училищ губернатор Д. М. Мартинов намагався встановити в німецьких поселеннях Катеринославщини у навчальній справі «нормальний порядок речей» і завдяки цьому сприяти асиміляції німецького населення краю. При цьому він наголошував, що в колишніх німецьких колоніях повинні бути діяти саме російські школи і щоб вони навчали «не лише тільки російському читанню та писанню... але слугували провідниками російських ідей і прагнень» [2, с. 69–70].

Крім того, 16 серпня 1895 р. Д. М. Мартинов видав циркуляр земським начальникам і повітовим земським управам Катеринославського, Новомосковського, Бахмутського і Олександрівського повітів, в якому вказував на необхідність активного сприяння місцевим сільським громадам у справі влаштування церковно-приходських шкіл поблизу німецьких поселень. Позаяк з точки зору губернатора багато сіл цих повітів знаходилися занадто далеко від православних культових споруд та «були оточені німецьким населенням і значною мірою заражені сектантством» [2, с. 69]. А це вже становило, на його думку, потенційну загрозу.

Так або інакше катеринославський губернатор тоді чимало переймався розвитком початкової освіти в краї. Зокрема, Д. М. Мартинов вважав вкрай позитивним той факт, що в школах було «не помітно і залишків того шкідливого лженародницького напрямку, яким було певний час заражене середовище народних вчителів». Адже зараз, підкреслював губернатор, «вони є скромними працівниками, які віддають усі сили свої на навчання селянських дітей грамоті, фізичним вправам...» [5, с. 7–9]. Водночас Д. М. Мартинов наголошував, що подальшому розвитку освіти «в сенсі якісному» заважала нестача добре підготовлених до своїх обов'язків вчителів, що хоча чисельність народних шкіл у губернії в той час значно зросла, «вони не могли задовольнити в них потребу» [5, с. 3].

Неодноразово увагу губернатора привертала й проблема соціально-класових відносин на Катеринославщині, яка наприкінці XIX ст. перетворилася на потужний індустріальний регіон, де перебувала велика кількість промислових робітників – металургів, шахтарів тощо. Своєю чергою в результаті високого рівня експлуатації на підприємствах губернії у пролетарських масах зростало невдоволення своїм становищем, відбувалися численні заворушення в робітничому середовищі. А це вже вимагало оперативного реагування губернської влади та безпосередньо її очільника. Так, у липні 1894 р. заворушення 600 шахтарів мали місце на Голубовських копальнях Слов'яносербського повіту. До того ж цей страйк супроводжувався грабунками та погромними діями. На придушення виступу гірників губернатор відправив

з Катеринослава три взводи козаків та батальйон піхоти. У підсумку 12 робітників було віддано під суд, а інші страйкарі зазнали покарань різками [6, с. 356].

Виступи робітників не обійшли в той час стороною і губернський центр, де в 1894 р. відбулися масові заворушення, у яких взяло участь до 2 тис. осіб, переважно працівників місцевих цегельних заводів та маргінальних елементів. За повідомленням губернатора Д. М. Мартинова, користуючись нечисельністю поліцейської охорони на майдані для народних гулянь Катеринослава, натовп «кинувся на дрібних торговців..., а потім, розділившись на окремі значні партії, рушив... різними вулицями, розбиваючи на своєму шляху камінням скло в будинках та руйнуючи трактири і лавки» [6, с. 350]. І лише втручання військових команд, викликаних на допомогу поліції, не дозволило цим безладам набути загрозливих масштабів. Врешті-решт, все це свідчило, що політична ситуація в губернії наприкінці XIX ст. була далекою від ідеальної і вимагала від губернської влади прийняття рішучих заходів для підтримання порядку та спокою в регіоні. Зокрема, у доповіді в Міністерство внутрішніх справ Д. М. Мартинов вказував на «відсутність у центрі гірничозаводських робітників належної влади», а також на «розпушеність та розгул п'яного натовпу» [6, с. 357].

Серед заходів, які вживалися Д. М. Мартиновим на посаді губернатора, привертає увагу і його діяльність з проведення на території Катеринославщини в січні 1897 р. загального перепису населення, за що згодом він отримав медаль «За труды по первой всеобщей переписи населения».

Утім 3 березня 1897 р. Д. М. Мартинов був звільнений з посади начальника Катеринославської губернії та призначений Варшавським губернатором. Тут він активно проводив політику русифікації краю [1, с. 309], сприяв поширенню православ'я, вважаючи саме таким чином зміцнити зв'язок польських земель із Російською імперією. Зрештою діяльність Д. М. Мартинова у Царстві Польському цілком задовольняла Петербург. Свідченням цього було отримання ним у цей час придворних чинів камергера (1899 р.) та гофмейстера (1903 р.), а також нагородження орденами Св. Станіслава 1-го ступеня (1898 р.),

Св. Анни 1-го ступеня (1902 р.) та Св. Володимира 2-го ступеня (1906 р.) [4].

На посаді Варшавського губернатора Д. М. Мартинов перебував до 20 січня 1907 р. Після звільнення призначений членом Сенату. Написав історію л-гв. Преображенського полка. Останні свідчення про Д. М. Мартинова стосуються жовтня 1917 р. Подальша доля колишнього очільника Катеринославщини, на жаль, невідома. Таким чином, своїм головним завданням в якості катеринославського губернатора Д. М. Мартинов вважав підтримання суспільно-політичної стабільності в регіоні, придушення революційного та інших опозиційних рухів. Чимало зусиль він також доклав, сприяючи культурно-освітньому розвитку губернії, зміцненню економічного становища дворянства.

Література

1. Заруба В. Н. Дворяне Екатеринославской губернии / В. Н. Заруба. – Д.: Лира, 2016. – 560 с.
  2. Ігнатуша О.М. Німецьке населення запорізького краю за документами Бердянської, Катеринославської, Мелітопольської та Олександрівської земських управ / О. М. Ігнатуша, О. С. Тедеев // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Запоріжжя: РА Тандем-У, 1996. – Вип. 2. – С. 51–77.
  3. Кочергін І. О. Соціальна трансформація катеринославського дворянства (друга половина ХІХ ст. – початок ХХ ст.). – Д.: Герда, 2015. – 576 с.
  4. Памятная книжка Могилевской губернии за 1910 год. – Могилев: Губ. типография, 1910. – 695 с.
  5. Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1893 год. – Екатеринослав, 1894.
  6. Робітничий рух на Україні. 1885–1894 рр.: зб. док. і матеріалів / Упоряд.: В. С. Шандра та ін. – К.: Наук. думка, 1990. – 440 с.
-